

ISSN 0027–8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLVIII/ 1-2

БЕОГРАД
2017

УДК 81'374
81'36
371.671:811.163.41

АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 4. јула 2017. г.
Прихваћен 13. јула 2017. г.

ОДНОС ГРАМАТИКЕ И РЕЧНИКА – ГРАМАТИКА ИНХЕРЕНТНА ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Предмет овог рада јесте однос граматике и речника. Указује се на важност појма граматике у речнику или граматике инхерентне речнику. Издвајају се типови граматичких информација које се наводе у описним речницима, а затим се разматрају они типови који се наводе у описним речницима српског језика и начини на који се то чини. Уз то, указује се и на разлике које у том смислу постоје међу описним речницима српског језика.

Кључне речи: граматика, речник, однос граматике и речника, граматика инхерентна речнику (граматика у речнику), описни речници српског језика, металексикографија.

1. УВОД. Предмет овог рада јесте указивање на важност односа граматике и речника, као и на појам граматике инхерентне речнику. У раду ће се указати и на различите типове граматичких информација које се наводе у описним речницима, као и на начин на који се то у појединим речницима чини. Иако нам је тема везана за савремене описне речнике српског језика, а постоје, као што је познато, три таква реч-

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватског књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ника – вишетоми тезаурусни *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (скраћено РСАНУ), шестотомни *Речник српскохрватској књижевној језика* (РМС) и једнотомни *Речник српској језика* (РСЈ) – најчешће ћемо се позивати на најобимнији и најважнији описни речник српског језика – РСАНУ. Принципи представљања граматичких информација у ова три речника су слични, па те сличности нећемо истицати, већ ћемо указати на поступке који су различити (и који често указују на примену нових лингвистичких знања у лексикографији).

2. ОДНОС ГРАМАТИКЕ И РЕЧНИКА. Када се помене речник, прва помисао код већине људи везана је за приручник у ком се могу наћи информације о значењу речи. Будући да се у описним речницима описује лексика једног језика, та се лексика, осим лексичким значењем, одликује и другим типовима инхерентних особина: графо-фонолошким (везаним за начин писања и изговора) и морфосинтаксичким (везаним за класу речи, тип промене, валенцу, рекцију).¹

О томе да лексика не може бити изучавана и представљена у речнику независно од граматике говори и М. Стевановић у раду симптоматично насловљеном *Синтакса у лексици*: „Управо ради значења речи ... се и раде речници, – пре свега другог“ (Стевановић 1982: 289). „Синтаксички су моменти свакако мање уочљиви ... потпуно објашњење речи у речнику није могуће без уношења синтаксичких момената, јер све оно што је за то потребно није свакад ... само у значењу речи него и у функцијама њиховим“ (*ibid.*). Стевановић указује на то да се предлози и везници, нпр., и не могу дефинисати другачије него тако што ће им се дефинисати функција – за дефинисање везника се, како каже аутор, „сваком лексикографу спонтано намећу синтаксичке дефиниције“ (*ibid.*: 294).

О важности односа граматике и речника писано је доста и у домаћој и у иностраној литератури. У раду Марковић 2014 бавили смо се граматиком у српским описним речницима. Указали смо на начин на који се у описним речницима српског језика представљају неке граматичке информације, као и на размишљања заступника интегралних језичких теорија о важности повезивања граматичког и лексикографског описа. Осврнули смо се и на начин на који граматика утиче на

¹ На ту чињеницу указују и Де Калув и Ван Сантен: “Though we might perhaps be inclined to think that a dictionary is firstly an ordered set of words and their meanings, it also contains a considerable amount of information on the pronunciation of words, the various forms they can take and on the way they can be combined to form phrases and sentences” (Де Калув – Ван Сантен 2003: 81).

значење речи (указујући на истраживања везана за колигационе склоности лексема).

У делу рада који следи поново ћемо се, у кратким цртама, осврнути на интегралне језичке теорије, будући да такве приступе сматрамо врло корисним за лексикографију, а да им се у савременој домаћој металексикографији не поклања довољно пажње. Подсетићемо и на радове у којима се указује на важност представљања одређених граматичких информација у описним речницима и на начин на који то треба чинити.

2.1. ИНТЕГРАЛНИ ПРИСТУПИ ЈЕЗИЧКОМ ОПИСУ. Ј. Апресјан, заступник *интегралне језичке теорије*, истиче да су речник и граматика две главне компоненте језичког описа и да морају бити усаглашени у највећој могућој мери по типу информација које се у њима наводе, као и по формалном начину њиховог бележења (Апресјан 1995: 135). У монографији посвећеној концепцији *Активної речника рускої мови*² Апресјан истиче да граматичке информације треба пружити у *довољној мери* како би се свака језичка јединица у тексту или говору могла правилно употребити/разумети. Због тога је од суштинске важности одредити како ће се различите језичке информације расподелити између граматике и речника, а према томе и на који начин треба да поступају граматичар и лексикограф (Апресјан 2010: 33).

Љ. Поповић, заступник *комуникативно-граматичкој (интегралној) теорији синтакси*,³ сматра да би се квалитет синтаксичког и лексикографског описа побољшао уколико би се рад на њима усагласио и повезао (Поповић 2003: 201). Поповић сматра да би приказ синтаксичког (граматичког) система и приказ лексикона требало повезати и мисли да би то повезивање било омогућено применом предложеног теоријског концепта. Граматичка правила требало би да буду интегрална, тј. таква да осим категоријалне „компоненте садрже и конкретизацију неопходну за адекватну примену на јединице речника“ (Поповић 1997: 481), док би приказ лексикона „морао да садржи сву синтаксички (и шире, граматички) релевантну информацију, тј. да буде интегрални лексикон“ (*ibid.*).

Уз то, овај аутор истиче да би синтаксички и лексикографски опис требало модернизовати, а да је главна препрека за ту модерни-

² У питању је књига *Перспектив активного словаря русского языка*, посвећена концепцији *Активної речника рускої мови*, на ком се почело радити 2006; до сада су објављена два тома овог речника.

³ Интегрални приступ уткан је и у концепцију синтаксе у *Граматици српског језика* (Станојчић–Поповић 2012).

зацију „одсуство координације рада на граматикама и речницима“ (Поповић 2003: 204).⁴

2.1.1. Осврнућемо се и на размишљања аутора који не заступају посебне интегралне моделе, али у својим радовима указују на важност представљања одређених граматичких информација у описним речницима и на начин на који то треба чинити.

Грамматика и речник предмет су многих радова и студија Д. Гортан-Премк. Овом приликом поменућемо оне у којима се експлицитно указује на начин обраде граматичких питања у речнику и износе препоруке у вези с тим (Гортан-Премк 1980; Гортан-Премк 1981).

У раду Гортан-Премк (1980: 108) ауторка разматра такозвану десну страну речника, на којој се, поред других информација, наводе и *показатељи граматичке категорије и информација о синтаксичкој позицији речи* (уколико је она у било чему специфична).

Показатељи граматичке категорије речи дају се индиректно или директно.⁵ О томе ћемо детаљније говорити у т. 3.1 и 3.2.1 овог рада. Што се информације о синтаксичкој позицији тиче, њом се дефинишу синтагматске карактеристике једне од компонената парадигматског значења речи, и то само оне „које су по било чему необичне, особене за општи лексички парадигматско-синтагматски тип коме реч припада. Нпр. глагол *држаћи* само у синтагмама типа *држаћи до некога, нечега* ... може имати значење *придавајући важност* (некоме, нечему), *имајући високо мишљење*; *смањивајући* као значајно, *пола-*

⁴ Љ. Поповић критикује традиционални приступ синтакси у србистици јер се у њему пажња не посвећује опису реченичних модела; изучавају се врсте речи и њихове граматичке категорије, а конкретним лексемама не посвећује се пажња. Уз то, за полисемичне глаголе не води се рачуна о томе у ком су значењу употребљени (посматрају се као лексеме, не као лексеме употребљене у једном од више значења, као сублексеме) (исп. Поповић 2003: 203). Традиционалној лексикографији Поповић замера то што се у њој пажња не посвећује синтаксичкој дистрибуцији лексема. „Традиционална лексикографија се бави речима, а не синтаксичким јединицама које се од њих формирају, не поклања довољно пажње синтаксичким аспектима употребе лексема ... нити поставља одговарајуће задатке синтаксичарима“ (*ibid.*: 204).

⁵ „Показатељи граматичке категорије речи дају се индиректно или директно. Нпр. у Речнику САНУ ознака рода (м, ж или с) уз одредницу показатељ је и граматичке, именичке категорије речи; квалификатори свр. и не-свр. ... указују на глаголску категорију речи; ознаке, пак, прил. ... предл. ... узв. ... директни су идентификатори у овоме смислу“ (Гортан-Премк 1980: 108–109).

іаііі (на *неііііо*). У РСАНУ ово је и означено испред дефиниције. Или, наведимо још који пример, цела тематска група глагола са општим мобилним значењем транзитивног типа (глаголи *врїіеііі*, *заврїіаііі*, *закреїіаііі*, *завинуїіі* и сл.) једну од својих семантичких компонента – *мењаїіі* (*їромениїіі*) *їоложаї у їраницама ісїіііа месїіа* – остварује у синтагматском споју и са акузативом и са инструментом, о чему у РСАНУ и постоји информација“ (Гортан-Премк 1980: 110). Ауторка истиче: „Информација о синтаксичкој позицији посебно је значајна за речи чија је семантика општега типа (као што су глаголи *біїіі*, *імаїіі*), затим за речи којима се у језику обележавају односи ... (као што су предлози⁶ и везници), такође за модалне речи и узвице, а нарочито за речце, чија је семантика у неким случајевима, као, нпр., код речце *ли*, више синтагматског него парадигматског типа“ (Гортан-Премк 1980: 110–111).

У раду Гортан-Премк 1981 ауторка поново разматра питање на који се начин у великим описним речницима региструју синтаксичке позиције речи и како се у датим случајевима реагује са становишта књижевнојезичке норме. Указује на важност регистровања двојаке рекције код глаголских значења код којих се јавља (нпр. у једном значењу глагола *лаїаїіі*, код кога су и дативска и акузативна рекција књижевне), као и на утврђивање нормативности рекцијских допуна (нпр. акузативна рекција глагола *владаїіі* обележена је у РСАНУ као некњижевна, а акузативна рекција глагола *жениїіі* као варваризам) (Гортан-Премк 1981: 94).

2.2. ПОЈАМ ГРАМАТИКЕ ИНХЕРЕНТНЕ РЕЧНИКУ. З. Тополињска истиче да би идеална ситуација била да аутори дескриптивне граматике и речника сарађују, а да у реалности, међутим, такве сарадње углавном нема.⁷ На дескриптивним граматикама и речницима раде одвојени колективи, тако да се пропушта драгоцену прилику да се у овим капиталним делима примене исти теоријски приступи, као и исти принципи „идентификације, класификације и интерпретације језичких јединица“ (Тополињска 2002: 33).⁸

⁶ Ауторка се у више радова бави предлозима и њиховом обрадом у описним речницима, о чему овде нећемо детаљније говорити (Гортан-Премк 1963; Гортан-Премк 1984; Гортан-Премк 2015).

⁷ Како истиче Зузана Тополињска: „Да би се описао један језик, потребан је тандем: речник и граматика“ (Тополињска 2002: 33).

⁸ У вези са запажањем З. Тополињске о потреби успостављања сарадње између граматичара и лексикографа занимљиво је поменути да су Р. Кверк и Џ. Лич (R. Quirk, G. Leech), двојица коаутора *Лонїманові речника савремені енїлескої језика* (*Longman Dictionary of Contemporary English*),

3. Тополињска указује на то да, иако се уз многе речнике налазе и граматике, „то нису инхерентне граматике тих речника, односно: граматике свесно од почетка до краја уграђиване у одговарајуће речнике. То су скоро без изузетка граматике *ex post* залепљене уз речник“ (Тополињска 2002: 35). Она истиче: „Синтаксичка обрада лексе-ме води ка адекватнијем разграничењу њених значења и модуса њене употребе ... Надам се да међу корисницима речника нисам једино ја та која чешће отвара речник не да би проверила шта значи дата реч, него *како се она понаша у шекспиру*, како се може коректно употребити. Таквим корисницима потребно је уверење да се иза речничког текста крије граматички опис који се може у експлицитној форми наћи у некој овећој доступној граматичкој“ (Тополињска 2002: 36–37).

3. О ГРАМАТИЦИ ИНХЕРЕНТНОЈ РЕЧНИЦИМА. О ГРАМАТИЦИ ИНХЕРЕНТНОЈ СРПСКИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА. С. Еткинс и М. Рандел, аутори *Оксфордског приручника практичне лексикографије* (*The Oxford Guide to Practical Lexicography*), направили су класификацију граматичких показатеља (Еткинс–Рандел 2008: 218–221). Најпре ћемо издвојити типове граматичких информација у речницима уопште на основу дате класификације граматичких показатеља (т. 3.1), а затим ћемо се осврнути на граматичку у српским описним речницима (т. 3.2).

3.1. ГРАМАТИКА У РЕЧНИЦИМА (ИНХЕРЕНТНА ГРАМАТИКА). Како истичу Еткинсова и Рандел (2008: 218), сваки речник се заснива на сопственој граматичкој схеми.⁹ Ови аутори истичу да је важно у упутству за израду речника навести ознаке (обично скраћенице) које се могу користити за пружање граматичких информација, као и објашњење њихове употребе. Еткинсова и Рандел издвајају следеће типове граматичких показатеља:

1. **Показатељи врсте речи:** речници на сличан начин бележе класу речи, обично користећи скраћенице (у електронским речницима обично се користе пуне речи) (Еткинс–Рандел 2008: 219).

2. **Показатељи конструкције (синтаксичког модела):** обележавање синтаксичких конструкција у којима се (суб)лек-

уједно и аутори универзитетске граматике енглеског језика (*A Comprehensive Grammar of the English language*), па је речник усаглашен с граматичким описом (податак преузет из рада Апресјан 2010: 21).

⁹ “Every dictionary has its own underlying grammar schema” (Еткинс–Рандел 2008: 218).

сема јавља представља други тип граматичких информација; садржај ове компоненте зависи директно од онога што се сматра *синтаксичком валенцом одреднице* – треба навести све конструкције које говорник неког језика мора знати како би реч користио флуентно. Еткинсова и Рандел сматрају да се конструкције морају навести за четири основне класе речи (именице, глаголе, придеве и прилоге). Речници се разликују према томе шта у вези са подацима везаним за конструкције треба наводити, као и према начину на који те податке наводе (Еткинс–Рандел 2008: 220–221).

Што се тиче глагола, важне су, између осталих, информације у вези с прелазношћу/непрелазношћу.¹⁰ Када се наводи директан показатељ прелазности (као, нпр., у РСЈ, прел./непрел., о чему ће више речи бити ниже), у питању је један од **маркера супкласе речи**.¹¹ Речници ове податке чешће наводе указујући на синтаксичке допуне него на маркере подврста речи (као што ћемо видети ниже, и описни речници српског језика индиректно указују на прелазност). За глаголе затим треба навести све допуне и одредбе, као и значајне колокате.

Што се придева тиче, важно је и код њих навести рекцију (*свесџан (нечеџа/га ...)*; *једнак (нечему/некоме)*). Дакле, важно је навести све лексикографски релевантне конституенте који се јављају уз одредницу (Еткинс–Рандел 2008: 221).

3. Граматичка ознака условљена класом речи којој одредница припада: за именице се понекад наводи податак о бројивости; за глаголе се некад наглашава да ли означавају радњу или стање; за придеве је потребно навести употребљавају ли се атрибутивно или предикативно (Еткинс–Рандел 2008: 221).¹²

¹⁰ Податак у вези с прелазношћу може се у речницима обележити на различите начине. То се може учинити директно, помоћу ознака *vt/vi* (транзитиван/интранзитиван глагол), или индиректно: $VN = V + NP$, чиме се сугерише да је глаголска сублексема прелазна јер се уз њу јавља именичка фраза. Неки речници бележе и друге супкласе глагола (повратни, модални, помоћни) (Еткинс–Рандел 2008: 220).

¹¹ Како кажу Еткинсова и Рандел, имало би смисла посматрати ове ознаке и као посебан тип граматичких показатеља; међутим, пошто речници на податке овог типа чешће указују индиректно, могу се сврстати под показатеље конструкција (Еткинс–Рандел 2008: 220).

¹² Неки речници дају и информацију о томе да ли придев (или неко придевско значење) има компарацију. Податак о бројивости именица и ком-

Остале граматичке информације дају се кроз метајезик (Еткинс–Рандел 2008: 221).

3.2. ГРАМАТИКА ИНХЕРЕНТНА СРПСКИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА.

3.2.1. ПОКАЗАТЕЉИ ВРСТЕ РЕЧИ. Основна јединица речника је речнички чланак, са одредницом којом се чланак отвара, па се полазна граматичка информација тиче врсте речи. Од врсте речи зависе и друге инхерентне особине одреднице – њени (могући) облици, синтаксичко понашање и значења условљени су овом класификацијом (Еткинс–Рандел 2008: 152).

У српским описним речницима информација о врсти речи наводи се на више начина и зависи од врсте речи која се квалификује. Укратко ћемо се осврнути на навођење података овог типа. За пунозначне врсте речи (именице, придеве и глаголе), са изузетком прилога, не наводе се директни показатељи врсте речи. За именице се наводи показатељ рода (*м, ж, с*),¹³ као класификационе категорије ове врсте, као и за глаголе, код којих се наводе ознаке вида (РСАНУ и РСЈ *свр./несвр.*; РМС *сврш./несврш.*). За придеве се наводе облици сва три рода, цели или скраћени.¹⁴ На овај начин постиже се уштеда простора, важна за папирне речнике: информације о класификационим категоријама именица и глагола, као и о облицима придева за сваки род, свакако би се у речнику морале навести, па експлицитан податак о врсти речи није неопходан јер се изводи из поменутих података.

Као што смо рекли, изузетак у овом смислу представљају прилошке одреднице, код којих се ипак наводе и експлицитни показатељи врсте речи. То се, како истиче Стевановић, чини из два разлога. Први је тај што од прилога порекло воде неке друге врсте непунозначних речи истог облика – везници и речце (нпр. *јосле* прил. и предл.). Други разлог лежи у чињеници да су неки прилози истог облика као при-

парацији придева јесте семантичка информација са морфосинтаксичким импликацијама. Нпр. небројиве именице и придеви без компарације имају ограничења у вези са детерминацијом (*један човек* / **један ђесак*; *врло прецизан* / **врло златан*) (о томе више у Де Калув – Ван Сантен 2003: 79–80).

¹³ Неке именице јављају се са два рода. Некад су оба рода равноправна (*будалетина* ж и м; *бол*, бола м ... и боли ж), а некад један има предност, па се онај мање уобичајен ставља у заграду (*ловокрадица* м (ж), *глеђ* ж (м), *оговарало* с (м)).

¹⁴ У случају да се женски и средњи род од мушког разликују само по наставку, не понавља се одредница у сва три рода, већ се само стављају наставци: *бркат*, -а, -о. Уколико постоје морфолошка или акценатска одступања у женском и средњем роду, наводе се, почев од првог непромењеног гласа, облици преостала два рода: *јадан*, -дна, -дно.

деви ср. р., нпр. *добро* прил. и прид. ср. р. (са прилогом *добро* хомоформна је и именица *добро*) (Стевановић 1982: 290).

Уз непунозначне врсте речи стављају се директни показатељи.¹⁵

Како истичу Де Калув и Ван Сантен, показатељи врсте речи (било директни или индиректни), иако концизни, невероватно су богати информацијама. На пример, податак о томе да је реч о глаголској одредници покреће знање које имамо о глаголима. Осим уколико у речнику није другачије наглашено, о глаголима размишљамо као о речима које могу да представљају реченични нуклеус, које уводе друге реченичне чланове и сл. (Де Калув – Ван Сантен 2003: 77).

Речници различито представљају информације о врсти речи. Славистичка лексикографија има приступ сличан приступу у српским описним речницима.¹⁶

У енглеским речницима користе се посебни експлицитни квалификатори за сваку врсту речи. Разлози за то морфолошке су природе: у енглеском је чест случај да именица и глагол имају исти канонски облик, а придеви немају посебне облике у зависности од рода.

У овом смислу можемо пратити еволуцију у речницима. У првим томовима РСАНУ, као и у шестотомном РМС, речце се нису издвајале у посебну врсту или су се представљале као секундарна значења прилога и везника. Чини се да заслугу за њихово издвајање у посебну врсту речи треба приписати у првом реду М. Стевановићу: „Научна је заблуда да речце не чине никакву посебну врсту речи, већ да су и по функцијама оно што су по пореклу и по облику своме, углавном прилози или везници. И та је заблуда и стручњаке – лексикографе заводио да и у најновијим речницима речи као *ваљда* и *сигурно*¹⁷ обележавају само ознаком прил.“ (Стевановић 1982: 291). У

¹⁵ Ми се у овом раду нећемо детаљно бавити разликама које у том погледу постоје код обележавања свих класа речи, будући да смо се тиме раније бавили (Марковић 2014: 77–83).

¹⁶ Међутим, у неким новијим руским речницима и ту се одступа, као, нпр., у *Активном речнику руској језика*, чији главни уредник истиче да граматичка информација треба да буде експлицитна: „Хотя в таких случаях информация о части речи оказывается избыточной, в АС – вопреки существующей традиции толковых словарей русского языка – она выводится в соответствующие словарные статьи“ (Апресјан 2010: 36).

¹⁷ Ове су одреднице у РМС квалификоване као прилози. И у РСЈ је лексема **сигурно** у функцији речце представљена као пето значење прилога: *йо свој ђрилицѝ, веровајѝно, јамачно*. — Сигурно има нешто на уму. Сигурно је добра девојка.

новијим томовима РСАНУ речце се идентификују као посебне одреднице.

3.2.2. ПОКАЗАТЕЉИ КОНСТРУКЦИЈА (СИНТАКСИЧКИХ МОДЕЛА). Поменули смо, у т. 2.1 овог рада, да Љ. Поповић замера традиционалној лексикографији то што не поклања довољно пажње синтаксичкој дистрибуцији лексема. Упутства за израду РСАНУ заиста указују на то да се већина синтаксичких информација даје имплицитно, кроз језик дефиниција и примера, а не експлицитно. Можемо да закључимо да такав поступак има и своје добре стране (нема компликација везаних са потребом да се у речнички метајезик уноси превише стручне граматичке терминологије и кодова, тешко разумљивих читаоцу, који може бити и лаик за лингвистику), али и оне лошије стране (метајезик и процедуре у вези са подацима о синтаксичкој дистрибуцији нису уједначени и развијени).

3.2.2.1. РЕКЦИЈА У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Љ. Поповић рекцију дефинише као појаву „да нека реч тражи као допуну именичку јединицу у одређеном зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији“ (Поповић 2012: 245). Рекцијске допуне могу захтевати глаголи, али и именице и придеви. Погледаћемо на који се начин у описним речницима српског језика третирају рекцијске конструкције.

3.2.2.1.1. ГЛАГОЛСКА РЕКЦИЈА. Рекцијски глаголи могу бити прелазни и непрелазни. Што се категоријалног обележја прелазности глагола тиче, став (образложен у Упутствима) у РСАНУ је такав да га не треба посебно истицати, јер се сматра да је то могуће уочити на основу дефиниција и примера: „При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазни или непрелазни – цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види из примера“ (Упутства, чл. 300). И М. Стевановић (1982: 292) сматра да ознаке *прел./непрел.* нису потребне, „јер се ... садрже у значењима којима се реч дефинише“.

И Д. Гортан-Премк размишљала је о томе да ли је глаголски род синтаксичка или лексичка категорија. Ауторка сматра да је у неким случајевима више синтаксичка него лексичка категорија, док је у неким више лексичка, и то тамо где долази до неутрализације рода. „Из методолошких поступака спроведених у РСАНУ може се закључити да се транзитивност и интранзитивност схватају као елементи лексичког глаголског значења за чије је обележавање довољна ... семантичка идентификација односно лексикографска дефиниција“ (Гортан-Премк 1980: 110, у напмени).

Допуна се, како истиче Д. Гортан-Премк, наводи када је синтаксичка функција *ограничено слободна* и када је *задата, унапред одређена*.

Примењено на глаголске сублексе, *ограничено слободна синтаксичка функција* односила би се на случај када „присуство или одсуство некога члана омогућава одређену семантичку реализацију“ (Гортан-Премк 1997: 56), на пример, када се одређено глаголско (под)значење реализује искључиво с неком допуном, односно без икакве допуне.

Ауторка то илуструје примером глагола *зайочети*, који своје примарно значење (*присити се неком послу, отпочети вршити неку радњу, почети; решити се на извршење нечега, предузети*) реализује само у присуству допуне (која може бити различитог типа и облика: то може бити глагол у инфинитиву или конструкцији *да* + презент, односно именица у акузативу: Оде доле ... и започме *викају*; Она се жури ... *да* што прије *зайочне* с продајом; Али прије него ли започмемо *тај озбиљни рад*...). Једно од секундарних значења тог глагола условљено је, међутим, одсуством било какве допуне (Гортан-Премк 1997: 57). Исп., на пример, значење овог глагола у РСАНУ представљено под бројем 2: *показати прве знаке настјајања, указати се, јавити се; настјати, настјуити*. – Коначио под јелом зеленом / Док бијела зора започела (НП Вук 1, 313).

Задата синтаксичка функција односи се на случај кад је за реализацију одређеног значења неопходна тачно утврђена, унапред задата допуна (задата и што се тиче типа допуне и њеног облика). Ауторка то илуструје примерима глагола *доћи*, који уз допуну у облику предлошко-падежне конструкције *на* + акузатив има значење '*закључити, смислити, сејити се (онога што је исказано акузативом)*', нпр.: *Како сће дошли на то...*; допуна у облику *до* + генитив омогућава реализацију значења '*набавити, прибавити (нешто), доћи се (нечега)*', нпр.: *доћи до соли*; у безличној конструкцији са логичким субјектом у дативу овај глагол добија значење '*обузети, сјојасити (о жељама, потребама)*', нпр.: *Дошло јој је да јасно завиче од жалости*. Како истиче Д. Гортан-Премк (1997: 57–58), највећи број секундарних значења реализује се са ограничено слободном синтаксичком функцијом, док се са задатом реализује „невелик број секундарних значења“.

Поступак приликом навођења допуне у РСАНУ такав је да се она наведе испред дефиниције, и то у виду заменице за лица или ствари у одговарајућем падежу, односно предлошко-падежној конструкцији, нпр. *некога, нешто, нечим, о нечему* и сл. На пример, за значење глагола *доћи*, поменуто у пасусу изнад, у примеру *доћи до*

соли, допуна се представља овако: (до нечега) *набавиџи, љрибавиџи (нешџио), домоћи се (нечеја)*.

У РМС поступа се слично. Ево шта о навођењу глаголске рекције у Предговору РСЈ1 каже М. Николић: „Глаголска рекција често је означена експлицитно (нпр. **изборити**, изборим свр. (нешто); **клатити**, клатим несвр. (нешто, нечим); **нагнати**, -ам свр. **1. а.** (кога на нешто) или у оквиру дефиниције (нпр. **мити**, мијем несвр. *умиваџи, љраџи водом (некоја или гео џела)*). Додатне информације о глаголској рекцији пружају примери наведени после дефиниције: **клепнути**, -нем свр. **1.** *ударџи, луџиџи, љреснуџи (некоја):* ~ по глави, ~ по образу“ (РСЈ 1: 9). Међутим, у другом издању *Речника срџскоја језика*, М. Николић каже: „Код мањег броја глагола дата је и директна информација о прелазности, одн. непрелазности, али тај посао ни изблиза није доведен до краја јер му се приступило прекасно, а и показао се тежим него што се то у почетку чинило“ (РСЈ2: 7).¹⁸

На пример: **газити**, -им несвр. ... **1. а.** непрел. *иџи, сџуџаџи, корачаџи, ходџи*: ~ нечујно ... **2.** прел. (некога, нешто) *сџајаџи нојама, сџојаџима (на нешџио), сџуџаџи љо нечему...*: ~ жртву, ~ иловачу.¹⁹

Српски речници (и речници уопште), дакле, различито бележе информације у вези с категоријом прелазности. Као што смо поменули, у питању је супкатегоријална информација, јер је категорија прелазности један од критеријума за супкатегоризацију глагола, па се може говорити и о маркерима ужих класа речи (у овом случају глагола).

3.2.2.1.2. ИМЕНИЧКА И ПРИДЕВСКА РЕКЦИЈА. Што се именичке и придевске рекције тиче, можемо приметити да се она у описним речницима српског језика не бележи системски, чак ни када је реч о индиректном бележењу. О важности указивања на валенцу глагола, рекцију именица и придева писала је З. Тополињска, која каже: „Сањам речник са формулама синтаксичке валенције и са инструкцијама

¹⁸ Ми се у овом раду, због ограниченог простора, нећемо детаљно бавити обележавањем прелазности у РСЈ, али би то свакако требало да буде тема посебног рада.

¹⁹ Наведена значења глагола *јазиџи* у Речнику САНУ дата су другачијим редоследом и представљена на другачији начин: **газити**, -им **1. 1. а.** *љриџискиваџи нојама, сџојаџима (сџајаџи на некоја, на нешџио), љњечџи*. – Ах, многу сам невину жртву освете моје ајдучким опанком газио! (Јакш. Ђ. 3, 15). **7.** *иџи, сџуџаџи, ходџи, корачаџи; љрелазџи љешке, коракџи*. – Оде, круто, тешко, газеџи оштро (Станк. Б., Звезда 1, 158). Прикраде се, крије се, гази нечујно (Јов. 1909, 18).

о ограниченој селекцији аргумената одговарајућих предиката ... Сањам речник који би ми сличне формуле пружао не само за глаголе, него и за именице и за придеве, на пример, *оїац* (чији? – *gen./possessivum*), *дирекїор* (чеїа? – *gen.*), *амбасадор* (које земље? у којој земљи? – *gen.* – *y + loc.*), *љубав* (чија? їрема коме? – *gen./poss.* – їрема *dat.*), *захвалан* (коме? на чему? – *dat.* – *на + loc.*)“ (Тополињска 2002: 35). Ова ауторка каже да се залаже за проширење упутстава о правилној употреби речи, као и за њихову већу прецизност (*ibid.*).

3.2.3. ГРАМАТИЧКЕ ОЗНАКЕ УСЛОВЉЕНЕ КЛАСОМ РЕЧИ КОЈОЈ ОДРЕДНИЦА ПРИПАДА. Као што смо поменули, у показатеље овог типа Еткинсова и Рандел убрајају податке о бројивости именица, атрибутској или предикативној функцији придева, ужој семантичкој класи глагола. Ми ћемо прокоментарисати прве две наведене групе података.

БРОЛИВОСТ/НЕБРОЛИВОСТ. Већина заједничких именица употребљава се у оба броја, без посебних ограничења. Градивне и апстрактне именице обично се, као што је познато, користе у једнини. Кад се користе у множини, имају другачије значење. Та множинска значења лексикографи понекад бележе, а понекад не, што би се могло објаснити непотпуном грађом или системским пропустом у идентификацији и регистравању таквих значења. Наше је мишљење, а није усамљено, да би експлицитно и систематично навођење информације овог типа било више него корисно (Марковић 2014: 73). Податак о бројивости је, дакле, врло важан будући да често указује на значењску промену (в. и Еткинс–Рандел 2008: 337).

На пример, апстрактна именица *љубав* у РСАНУ представљена је тако да се не наводи експлицитан податак о томе да је у основном значењу небројива (иако примери на то указују):

љубав ж 1. а. *осећање велике наклоносїи, нежносїи їрема некоме, нечему...* Упућивао је прекоре на безазлен начин који је одисао љубављу (Живад. 2, 57).

2. б. *особа која се воли ... граїа, вољена особа.* — За њега и не знамо баш поуздано ... колико је љубави променио (Срем. 15, 162).

У Предговору једнотомнику М. Николић каже: „Именице које имају само облике једнине (као што су *лишїе*, *сїиц* и сл.), као ни тзв. небројиве именице (нпр. *брашно*, *малїер*, *шљунак* и сл.) нису, нажалост, ни у овом речнику квалификоване као такве. То остављамо за неко од наредних издања (ако их буде)“ (РСЈ1: 9). У предговору другом издању овог речника исти аутор каже да је започето обележавање „именица које, у неутралном стилу ... имају само облике једни-

не (*singularia tantum*)“, али да посао није спроведен до краја јер је „за то потребно огромно и студиозно истраживање, које, колико је нама познато, још увек не постоји. Тако смо, нпр., у нашем речнику ставили **челик** м (мн. *ø*), мада се у Просветиној енциклопедији ... под одредницом *челик* објашњава како се добијају 'легирани челици'. Тако исто у овом речнику стоји **шљунак**, -нка (мн. *ø*), а у једној песми Љ. Ршумовића читамо стих: Кад чујете негде / Да шкрипућу *шљунци* / Будите сигурни / То беже бегунци“ (РСЈ2: 7).

Одредница *љубав* у другом издању једнотомника изгледа овако:

љубав 1. (мн. *ø*) а. *осећање велике наклоности и, најчешће, нежност према некоме, нечему ...*: ~ према својој деци ... 2. *драга, вољена особа...*: срести своју некадашњу љубав.

АТРИБУТСКА/ПРЕДИКАТИВНА УПОТРЕБА ПРИДЕВА. У описним речницима српског језика подаци о томе да ли се неки придев јавља претежно у атрибутској или предикативној функцији не наводе се системски. Таква информација може се наћи код неких придева и речи у придевској функцији. На пример, у РСАНУ уз придев **кадар**, -дра, -дро налази се у загради глоса „обично у предикату“. У РМС уз придевску функцију речце **таман** налазимо глосу: „у придевској служби, у предикату“.²⁰ Сматрамо да су овакви подаци више него корисни јер би њихово систематско навођење могло да омогући праћење рестрикције употребе придева одређеног типа у одређеним функцијама или склоност ка одређеним функцијама. Тако се, на пример, односни придеви у одређеном виду не могу употребити предикативно (**Саи је златни*). Ово питање овде је само покренуто и свакако заслужује детаљније испитивање.

ЗАКЉУЧАК. На основу теоријских модела заснованих на идеји повезивања речника и граматике, чије поставке сматрамо веома важним за лексикографију, као и на основу неких радова који за циљ имају побољшање практичне и теоријске лексикографије (или металексикографије), у раду се издвајају типови граматичких информација које се бележе у описним речницима и прати се доследност њиховог бележења (или небележења) у описним речницима српског језика.

У раду се указује и на важност појма граматике инхерентне речнику и покреће разматрање потребе за навођењем неких типова граматичких информација које се у описним речницима српског јези-

²⁰ Информације овог типа наводе се и уз неке прилоге, нпр. у РСАНУ уз прилог **мрзно**: „у предикату реченица с лог. субјектом у дативу“.

ка или не бележе (подаци о бројивости, рекцији именица и придева), или се бележе, али не доследно (податак о предикативној употреби придева).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Апресјан 2010: Ю. Д. Апресян, Предисловие, у: В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева, О. Ю. Богуславская, И. В. Галактионова, М. Я. Гловинская, Б. Л. Иомдин, Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, А. В. Птенцова, А. А. В. Санников, Е. В. Урысон, *Перспективны словарь русского языка*, рец. В. З. Демьянков, Л. П. Крысин, отв. ред. акад. Ю. Д. Апресян, Москва: Языки славянских культур.
- Гортан-Премк 1963: Д. Гортан-Премк, Синтагме с предлогом *do* с обзором на својства предлога уопште, *Наш језик* XVIII/1–2, Београд, 64–80.
- Гортан-Премк 1980: Д. Гортан-Премк, О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику, *Наш језик* XXIV/3, Београд, 107–114.
- Гортан-Премк 1981: Д. Гортан-Премк, О неким проблемима синтаксичке норме у Речнику САНУ, *Научни саставак слависти у Вукове дане* 10/1, Београд, 91–95.
- Гортан-Премк 1984: Д. Гортан-Премк, Обрада предлога у великим описним речницима, у: Ј. Јерковић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик, 35–39.
- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичкој система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гортан-Премк 2015: Д. Гортан-Премк, Још о обради предлога у дескриптивним речницима савременог српског језика, у: Ј. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ред.), *У простору лингвистичке славистике. Зборник научних радова. Поводом 65 година животоа академика Предраја Пийера*, Београд: Филолошки факултет, 287–292.
- Де Калув – Ван Сантен 2003: J. de Caluwe, A. van Santen, Phonological, morphological and syntactic specifications in monolingual dictionaries, in: P. van Sterkenberg (ed.), *A Practical Guide to Lexicography*,

- Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003.
- Еткинс–Рандел 2008: В. Т. S. Atkins, М. Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Марковић 2014: А. Марковић, Граматика у српским речницима, у: Р. Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд: Филолошки факултет, 69–91.
- Поповић 1997: Љуб. Поповић, Интегрални модел међуодноса синтаксичког система, речника и текстова, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 26/2, Београд, 469–482.
- Поповић 2003: Љуб. Поповић, Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 31/1, Београд, 201–220.
- Станојчић–Поповић ¹⁴2012: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамађика српској језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1982: М. Стевановић, Синтакса у лексици, у: Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, 289–296.
- Тополињска 2002: З. Тополињска, Шта тражимо у речнику?, у: *Дескриптивна лексикографија стандардној језика и њене теоријске основе*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 33–37.
- Упутства: *Уџбеника за израду „Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ“*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ

- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ1: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСЈ2: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, ²2011.

Александра М. Маркович

СООТНОШЕНИЕ ГРАММАТИКИ И СЛОВАРЯ –
ГРАММАТИКА ИНГЕРЕНТНА ОПИСАТЕЛЬНЫМ
СЛОВАРЯМ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В работе указывается на важность соотношения грамматики и словаря, а также на важность понятия грамматики ингерентной словарю. Выделяются типы грамматической информации, имеющейся в большинстве описательных словарей и сопровождается последовательность ее присутствия (или ее отсутствия) в описательных словарях сербского языка. Рассматривается и потребность в перечислении грамматической информации определенного типа, которая вообще не обозначается в описательных словарях сербского языка или отмечается, но не систематически.

Ключевые слова: грамматика, словарь, соотношение грамматики и словаря, грамматика ингерентна словарю (грамматика в словаре), описательные словари сербского языка, металексикография.